

PAMFIL POLONIC ȘI MONUMENTELE ISTORICE DIN DOBROGEA

*Drd. Dragoș Dumitru DRAGOMIR**

Pamfil I. Polonic (n. 27 august 1858, Suceava, m. 17 aprilie 1944, București), a urmat studiile secundare la Suceava, respectiv pe cele superioare la Colegiul militar St. Pölten și la Academia militară din Viena - Neustadt. A fost profesor de geografie și topografie la Școala de ofițeri de rezervă, colaborator al Muzeului național de antichități (1892-1902), inginer topograf și desenator (1902-1905) și șef de lucrări la Direcția cadastrului. În calitate sa de topograf, cartograf și arheolog amator a colaborat îndeaproape cu Gr. G. Tocilescu. În cadrul acestei colaborări, referindu-ne strict la spațiul dobrogean, Pamfil Polonic a realizat, în urma unor cercetări amănunțite, prima hartă a valurilor dintre Cernavoda și Constanța, și a realizat săpături la Axiopolis, Adamclisi, Cernavoda, Mangalia, precum și cercetări de suprafață în zonele Mangalia, Gasapchioi, Babagad, împrejurimile lacului Razelm și malul drept al Dunării, de la Tulcea până dincolo de Ostrov. De asemenea, a realizat hărțile Dobrogea preistorică și greco-romană (1:1500.000), respectiv harta valurilor din Dobrogea (1:30.000).¹

Astfel, într-o perioadă scurtă de timp, ce depășește cu puțin un deceniu, Pamfil Polonic a reușit să realizeze un număr impresionant de săpături efectuate conform metodelor timpului, în stațiuni cu o stratigrafie uneori dificilă și complexă și să efectueze cercetări perieghetice care însumează sute de kilometri privind drumurile romane, valurile etc.²

Însemnările lui Pamfil Polonic despre moștenirea arheologică a Dobrogei sunt vaste, obligând la realizarea unei selecții a informațiilor cuprinse în caietele sale. La începutul scrierilor sale, a realizat o trecere în revistă a diverselor denumiri prin care populațiile din zonă au indicat valurile de apărare.

* Liceul Tehnologic „I.C.Brătianu” Nicolae Bălcescu, județul Constanța.

¹ *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific: Prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu membru corespondent al Academiei R.S. România, autori: Adolf Armbruster, Dan Berindei, Nicolae Bocșan, Ioan Chiper, Eugen Comșa, Florin Constantiniu, Vasile Curticăpeanu, Ludovic Demény, Nicolae Edroiu, Titu Georgescu, Damaschin Mioc, Georgeta Penelea, Constantin Preda, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Pompiliu Teodor, Traian Udrea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 265.

² Manuscrisele Pamfil Polonic (cimec.ro), accesată la 22.07.2023.

„La noi, noțiunea de șanț se păstrează din vechime în literatura populară nescrisă și anume în basme cu înțelesul de hotar (Al. T. Dumitrescu, Revista p. Istorie vol. XII p. 367), iar la cronicari cu înțelesul de val sau troian, după cum scrie Daniil Panonianul când vorbește despre Traian zicând că pe unde mergea acest Împărat, drumuri mari de piatră făcea și șanturi groaznice trăgea, pe unde mergea și umbla (Al. T. Dumitrescu la p. 367). Iar numirea de brazdă pentru val apare în documentele cunoscute până acum, mai întâi singură, apoi încă din secolul al XVIII-lea, însoțită de numele unui personaj istoric al lui Ler Împărat (Împăratul Galerius) în hotărniciiile din Oltenia și apoi însoțită de numele unui personaj mitic balcanic Novac sau Stroe Novac, care nu e altul decât Stari - Novac din literatura populară slavă, căruia Sârbii și Bulgarii i-au atribuit construcția atât a cetăților cât și a valurilor.

Tot dela Slavii de peste Dunăre din Peninsula Balcanică de unde veneau drumurile lui Traian în țările noastre a pătruns la noi, ca un ecou al reminiscențelor istorice despre lucrările lui Traian, numirea de Troian, ce s'a dat mai întâi drumurilor lungi de piatră și apoi prin analogie valurilor lungi dela noi.

Cea dintâi mențiune scrisă despre Troiane ca semne de hotar firești o întâmpinăm în documentele lui Ștefan cel Mare publicate de Dl. I. Bogdan.

În sfârșit alături de toate aceste numiri pe jumătate Slavo - Germane, poporul nostru a păstrat, odată cu numele nemuritorului Ler Împărat, și două denumiri curat latine pentru aceeași noțiune, adică numele de Adâncata, cel mai poartă încă până astăzi - zi câte - va sate depe lângă valul cu șanț adânc (fossa aduncata) și numele de drumul săpat care apare destul de timpuriu în documentele noastre interne pentru a exprima aceeași noțiune de vallum, ajuns din cauza vremii a fi asemănat cu un drum săpat.

Cu aceste diferite denumiri de Vallum, Murus, Șanț, Troian, Brazdă, Brazda lui Ler Împărat, Brazda lui Novac, Adâncata și Drumul săpat, să ne călăuzim în cercetarea valurilor din Țările Române, oprindu-ne la fie-care loc mai însemnat.”³

„În Dobrogea valurile sunt mai bine studiate decât în toate celelalte părți ale Țărilor Române. Ele au fost studiate de Tocilescu după care se înfățișează ast-fel : între Cernavoda și Constanța un triplu val: a) Valul cel mic de pământ având frontul său către Sud; b) Valul cel mare de pământ cu frontul său către Nord și însoțit de o linie de castele sau posturi înșirate din Kilometru în Kilometru, cuprinzând 26 de lagăre și 24 castele manipulare, c) Valul de piatră despre care ne relatează scriitorul italian din vremea lui

³ P. Polonic, *Valurile romane din Dobrogea*, mss. la Biblioteca Academiei Române, Caetul No. 3, ff. 11 - 12.

Mihai Viteazul (...). Acest val este apărat de 24 lagăre tot de piatră, două lagăre rotunde de pământ și un mare castru situat la 800 de metri la sud de acest val.

2) Valul dela Vlahkioi, lung de 3 Kilometri și jumătate și apărat la marginile sale de două lagăre romane, unul la Mùjait și cel-lalt la Rassova.

3) Valul dela Iglița la Niculițel lung de 25 K.m.”⁴

Pamfil Polonic a descris pe larg valurile romane din Dobrogea în cuprinsul a două din caietele sale.

„În luna septembrie (26) am început cercetările valurile romane din Dobrogea care duc de la Cernavoda până la Constanța.

Aceste valuri au fost înainte cercetate de feldmareșalul Moltke, V. Finke, Jules Michel și Scuhardt.

De la începutul se pare că Romanii au lăsat în afara de imperiu partea de nord a Dobrogei adică de la Cernavoda și până la Gurile Dunărei dar a fost înlocuită printr-o linie fortificată de la Cernavoda până la Tomis (ca cea din Britania de nord). (paragraf tăiat cu 2 linii - n.m.)

Aceste valuri sunt descrise de Jules Michel inginer de pont et chousers care a fost însărcinat de guvernul francez cu facerea unei șosele de la Rasova la Constanța (Kustendje). Din toată descrierea lui arată că Michel a văzut valurile numai în anumite locuri pe unde a trecut cu trăsură, și face o descriere aproximativă, dar se vede că e informat bine despre ele că le descrie mai bine decât sunt desenate pe o hartă rău executată. El deosebește ca și noi trei valuri tot cu aceeași nomenclatură de un val mare de pământ, un val mic și unul de peatră. De la Dunăre și până la Gura Ghermelei le descrie foarte bine direcția care iau toate tustrele valuri. De la Gura Ghermelei însă și până aproape de Medgidia se vede că nu le a văzut de fel căci spune că vede două valuri pe lângă lacul carasul, în realitate fiind numai Valul de Peatră vizibil. De la Medgidia înainte se vede că le a văzut pe câte trele bine și desenează cursul lor exact. Detalii lipsesc dar a desenat pe lângă Valul cel mare și lagăre pe lângă valul de peatră niciunul.

În harta statului major rusesc spune Schuhardt că topografia este foarte bună, dar în ce privește valurile are multe lacune așa d.e Valul de piatră figurează numai de la Constanța până la Alacap - dar acolo unde a desenat o bucată de val apoi desigur că merge așa. Schuhardt menține în scrierea sa chipul desenului de teren ca și scara acestei hărți rusești.

Harta statului major române este foarte exactă dar îi lipsesc unele detalii ca (?) maluri abrupte mai cu seamă însă nefiind hașurată nu ni se

⁴ P. Polonic, *Despre valurile, drumurile și cetățile din țările locuite de români. Motto: Valea Împăratului*, mss. la Biblioteca Academiei Române, Manuscrisul 1, ff. 35 - 36.

presintă plastic forma totală a terenului căci nu se cunosc bine numai după curbele de nivel vârfurile, șelele, plaiurile și coamele dealurilor.

În harta austriacă terenul este bine pronunțat însă ea se atinge de dimensiuni întinderi poziția localităților este numai o hartă făcută greșită. Valurile romane sunt așezate aproximativ, are și lacune mari precum d.e satul Carakioi este pus în sudul valului celui mic pe când în realitate este în nordul lui.

Pe harta românească Valurile sunt puse esact și cu multe detalieri în părți lipsesc părți din valuri dar ele se pot complecta ușor. În unele părți însă lipsesc detalieri însemnate precum castrul de la Adamklisi care are o întindere de 9 hectare și vreo două văi de 1-2 km. lungime – ce nu pot semi închipuesc cauza de au fost trecute cu vederea.

Schuhardt în descrierea valurilor noastre este foarte esact trece însă unele lagere cu vederea mai ales pe malul Dunărei pe care nu lă vizitat, căci aci ar fi găsit încă 4 cetăți mari.

De la Cernavoda și până în apropiere de Constanța se întinde o vale largă numită Valea Carasu care separă Dobrogea în două părți. Terenul la nord și la sud de această vale este un platou întins înclinat spre Marea Neagră întrerupt din când în când de văi adânci care se revarsă în Dunăre. Lângă Dunăre terenul se ridică până la 200 m înălțime. Pe malul stâng a văii Carasu care se prezintă ca un șanț natural de apărare și`au ales Romanii locul pentru fortificațiunile lor contra invaziunilor barbare. De pe valul de piatră și valul cel mare de pământ se vede tot terenul înaintea sa, ear de la Cernavoda până la Hasangea predominând cu desăvârșire, ear de aci până la Mare are o priveliște adâncă spre nord încât o apropiere a dușmanului se poate observa din depărtare.

Afară de cele 3 valuri mai avem o mulțime de movili care sar călătorului în ochi când calea pe teritoriul Dobrogei, vedem fel de fel de movili unele mai mari alte mai mici și în unele locuri mai multe una lângă alta. Le întâlnim în tot drumul ori în care direcție am călători mai mult de vârfurile sau coama dealurilor însă și pe coaste și în văi și cine le vede se întreabă; cine l`ea făcut, dar nu există nici un răspuns sigur căci de și se găsesc urme de clădiri turnuri etc. aceste nu sunt dintr`un timp cu movila ridicată. Deci nu putem zice că aceste movili sunt ridicate de un popor preistoric, poate de Sciti. Aceste movile au fost întrebuințate și de popoarele care au făcut și valurile în mai multe feluri. Movilele mai înalte și care sunt totdeauna postate pe dealuri culminând sau întrebuințând mai ales de Romani ca puncte de signalizare. Suindune pe una din aceste avem o priveliște deschisă în toate părțile. De pe cele din apropierea Dunărei vedem câmpiile țarei Românești până la orizont și pe ele din când în când

câte o movilă înaltă care stă în legătură de signalizare cu movila noastră - sunt deci construite de un popor care era stăpân pe ambele maluri a Dunărei. În sudul Dobrogei se înalță o movilă mare care ni s-a arătat din depărtare (de 20 km.) ca un castel alb și care este Trofeul lui Traian de la Adam-Klissi. Avem movile și mai mici pe care erau postate posturi de soldați care țineau legăturile stațiunilor mari de observație și serveau totodată ca santinelă pentru asigurarea comunicațiilor și al poporului împrăștiat prin sate; se afla și movile care sunt pe coastă și care par că ținea legătura între cele de sus. În fine găsim și mai multe movile la o altă care pare că sunt tumuli pentru îngropare a soldaților. Afară de acestea am găsit lângă Alacop două castre rotunde care deși aproape de valuri nu au nici o legătură cu ele și seamănă a fi din timpurile preistorice și care aveau menirea de a închide intrarea spre valea Carasu către Tomis.

Rezumând avem în total 3 valuri diferite pe care le numim după cum să reprezintă ochilor călătorilor pe unul: Valul de peatră pe cel alt: Valul cel mare de pământ și pe ultimul: valul cel mic de pământ. Cele dintâi au castre pe lângă dânsul pe când valul cel mic reprezintă numai o linie fortificată fără ori ce semn de întăritură pe lângă dânsul, și care are frontul spre sud pe când cele lalte două valuri au frontul spre nord. Din care putem deduce că valul de peatră și valul cel mare de pământ sunt Romane din cele mai noi pe când Valul cel mic având frontul spre sud este construit tot de Romani înainte de Traian când au ocupat Dobrogea de la gurile Dunărei pînă la linia Troesmis-Axiopolis. Pe valul de Peatră am găsit 24 lagăre de peatră 2 cetăți de pământ și o cetate foarte mare poate un lagăr legionar situat la 800 m în sudul valului la Hasangea în total 27 lagăre.

Pe valul cel mare de pământ sau găsit 26 lagăre mari 21 lagăre mici numite manipulare, apoi se constata 3 orașe: la Hinog (lângă Dunăre) la Mircea Vodă (Acsandemir Lubiașa) și Constanța. Iată cum se reprezintă valurile romanilor călătorului când pleacă cu drumul de fer de la Cernavoda la Constanța.

Plecând din gara Cernavoda vedem în dreapta și stînga malurile abrupte a vlei Carasu și în continuare dealuri înalte, râpi adânci și uneori niște maluri surpate de lut galben ear dedesupt straturi de stînci de peatră calcaroasă.

La 4 km. spre răsărit de Cernavoda esim dintro strîmtoare peste care astăzi duce un pod al liniei noi a Caei ferate. De aci înainte se lărgește. Drumul se ține pe sub coasta răpoasă de sud, de aci vedem cum spre sud și sud est se înalță un șir de dealuri pe care sunt așezate valurile romane. Drept spre sud deasupra malului se vede o dungă albă șerpuiinduse prin teren, este valul cel de peatră și albeața provine din pietrele calcaroase care sunt

împrăștiate pe lângă val sau dunga zidului care eșă din când în când la iveală din val. După un parcurs de 2 km. ajungem la o tarla lângă ea este un puț și mai multe sălcii - ear sus pe mal este castrul no. 3, ear la 500 m mai spre apus se găsește înaintea valului un castru de pământ (no.2). Castrul de peatră no. 1 este pe malul Dunărei în dreptul insulei Hinog unde începe valul de peatră și unde a fost orașul Axiopolis.

În dreptul satului Azarie drumul cotește spre răsărit. De aci putem foarte bine observa în dreapta castrele romane pe trei diferite limbi de dealuri, întâi vedem un castru în forma pătrată lângă prima vale numită Gura Ghermelei castrul No. 4 apoi vine o vale adâncă de unde se sui cu vederea pe un platou înalt unde se vede cum se sue valul de peatră la deal, aci se află castrul No. 1 iar înanitea sa la marginea lacului se găsește un castru pătrat de pământ No. 5. Aci putem spune că Castrul No. 2 și No. 5 făcute numai din pământ și care se găsesc înaintea valului de peatră că nu sunt din sistemul valului de preatră ci sunt întărituri mai posterioare și care după profiluri seamănă cu castrele de pământ ce se găsesc pe lângă valul cel mare de pământ probabil că aparțin acestui val, așezate ca avant posturi pe marginea văii Carasu.

Mai spre răsărit găsim pe un colț de deal stâncos un loc prăbușit ocolit cu șanțuri adânci și prin mijlocul lui trecând un val care separa acest lagăr No. VII în două părți, oricine se întreabă ce este acolo și rare ori în călătoriile mele pe aici am auzit de la vreun călător fie chiar dobrogean un răspuns satisfăcător. Toți răspund: mi se pare căi Troianul. Castrul VII cred că este tot din sistemul castrelor 2 și 5. De aci mai spre răsărit pe alt platou mai acoperit cu stufiș nu se vede valul. Drept la sud însă de gara Mircea Vodă vedem pe un teren mic niște ridicături albe ca niște mușuroaie acolo este marele castru No. VIII numit „Alexandemir Tabiașa” adică „Cetatea de fer” și în adevăr acest castru este cel mai întărit dintre toate cu ziduri și șanțuri triple. Iar în dosul cetății se găsesc rămășițele de așezăminte vechi împrăștiate în toate părțile și cred că aci a fost un oraș vechi, ear la apus de cetate vedem cum șerpuește spre vale în spre noi troianul.

După 2 km. ajungem la o carieră de piatră ear spre apus de ea pe un colț de teren se văd niște valuri înalte este castrul No. IX. Acest castru se deosebește de toate cele lalte având forma triunghiulară. De aci înainte drumul nostru mergând tot pe sub valuri nu mai avem nimic din valuri sau castre căci ele sunt deasupra noastră astfel trecem pe lângă castrul dublu No. 10 fără al putea observa. De abea după un parcurs de 3 km ni se deschide valea Carasu larg, ear spre sud gura Văii „Alibei Ceair”. Aci găsim în partea despre răsărit la gura ei niște stânci înalte ear printre ele se vede gura unei peștere. Deasupra pe coasta dealului se văd niște valuri înalte care se

scoboară într'un unghi drept spre vale aci avem un castru foarte mare No. XI. Valul apoi se sue pe un colț de deal și trecând aproape pe lângă malurile înalte și pietroase schimbând direcția vedem pe o coastă întinsă niște ridicături colosale de pământ, care se țin lanț unul de altul și atunci întrebând pe ori cine îți va răspunde că este Troianul și nu numai de cât începe a povesti că acest val duce dela Dunăre până la Marea Neagră și că un troian este de peatră și că are pe dedesubt o gaură pe care poți merge până la Constanța - și că la Cochirleni unde în malul Dunărei sub valul cel mare pemânt este o peșteră au intrat niște porci a localnicilor și că ciobanii umblând după ei au eșit cu dinșii tocmai pe malul Mărei la Constanța. Apoi vedem cum valul se pierde în orașul Medgidia pe care îl vedem la răsărit mai ales biserica nouă românească care-ți atrage vederea. După ce trecem prin Medgidia regăsim la bariera Constanței Valul cel mare în partea de sud de multe ori întrerupt de niște dealuri mari. Pe aci găesc urmele vechiului oraș turcesc Karasu. Aci trebuie să aminitim că de când am început a vedea formele maestoase ale valului celui mare de pământ că înaintea sa numai la 50 m depărtare să vede o contură albă care este valul de peatră. Eșind cu trăsura din Medgidia acest val este întrebuințat ca șosea pe mai mulți kilometri, apoi vedem cum ambele valuri se duc paralel pe coasta dealului Chiostel. Megând cu trăsura sau trenul în jurul acestui deal vedem earăși cum ambele valuri se scoboară la vale. Ajung la un Canton al drumului de fer vedem cum valul cel mare merge ne întrerupt aproape în linie dreaptă spre răsărit trecând peste valea Carasu și se perde la orizont la nord de satul Alacap. De aci înainte numai vedem valul cel mare decât aproape de Constanța.

Noi mergem pe lângă valul de peatră și lângă canton vedem în ierburi un ocol pătrat puțin ridicat, castrul No. XV apoi după un parcurs de 2 km. găsim sus pe coasta dealului cam la $\frac{1}{2}$ km distanță un ocol vălurit și mare este un castru rotund cu 3 șanțuri de jur împrejur (castrul preistoric) depre care am vorbit, și altu este la răsărit de Alacap.

La alt canton trecem cu drumul de fer peste val având din dreapta castrul No. XVII. De aci înainte vedem valul de piatră în stânga și cum se sue încet spre deal. Valul este foarte bine conservat și asemenea cu Valul cel mare de pământ cam sub coasta Dealului Tașli Bair să văd niște valuri cari duc perpendicular spre drumul nostru și niște șanțuri adânci - aci este castrul No. XVIII una din cele mai mari cetăți a valului de peatră cu șanțuri adânci și interiorul este plin de zidării care se scot de locuitorii din Alacap și Murfatlar, o întrebuințează ca carieră pentru clădirile dar nu numai atât doar vând peatra și antreprenorilor din Constanța. De aci înainte dispăre valul pe coama dealului și neavând drum pe aci suntem nevoiți a merge spre satul

Murfatlar. La 1 km spre răsărit de Murfatlar găsim earăși valul cum se scoboară a lene pe coastă spre noi. Ajungând la întâile case din Omurgea vedem alte șanțuri în dosul valului, aci este Castrul No. XX. De aci înainte ne închide spre răsărit perspectiva casele acoperite cu lut a tătarilor din Omurgea, dar traversânt satul îl regăsim lângă drumul de fer și mergând 1 km. tot pe lângă el, putând aci bine observa, că din când în când se zăresc prin erburi niște bolovani mari ciopliți creasta valului de peatră, având două șanțuri, trecem cu trăsura prin mijlocul castrului No. XXI care se observa foarte greu, din cauza că fiind în mijlocul văii a fost acoperit prin inundațiuni și scursurile apelor. Valul de peatra traversează aci valea și noi traversând în drumul îl vedem în partea de sud cum se sue pe coastă în sus cu un profil frumos și dispare la orizont. De aci nu mai vedem nici în dreapta nici în stânga ceva numai în față vedem moara de vânt americană de lângă casa moșiei Dlui Paviano din Hasangea. De aci, de lângă casa vedem în partea de nord aproape de orizont o dungă neagră în multe locuri întreruptă, această dungă este Valul cel mare de pământ; după vreo 2 km. însă eșind din vale zărim spre nord valul cel mare ear lângă el niște stoguri de fân întrun ocol pătrat care este lagărul 25 al valului de pământ. Tot deodată vedem și spre sud alt val „valul de peatră” trecem peste el la un canton C.F.R. care este așezat chiar pe val și vedem cum în partea de sud valul de peatră se apropie de valul cel mare de pământ și merg paralel unul lângă altul uitându-ne ear spre sud vedem un al treilea val valul cel mic de pământ care aci abea ne dă ocazia dupe ce a parcurs un drum lung de la Dunăre (Cochirleni) de ai face cunoștința. Aci observăm că acest val are numai un șanț așezat în partea despre sud și că nu are nici un castru pe lângă el. După 1 km. trecem cu drumul de fer și peste dânsul și avem acum în partea de nord toate 3 valuri care se văd foarte bine, dar după un parcurs de încă 1 km. trecem earăși peste valul cel mic apoi peste valul de peatră și valul cel mare. Deaci putem observa cum valurile din urmă merg paralel unul lângă altu până la malul mării ear valul cel mic traversează valul de peatră și valul cel mare de pământ luând direcțiunea spre nord est spre Constanța.”⁵

„Valul de peatră. Acest val are două șanțuri. Unul înaintea sa adică în partea despre nord este un șanț de apărare era șanțul despre sud este șanțul de adăpostire. Din ambele șanțuri sa scos materialul pentru construcția valului. Zidul care este construit în partea de nord a valului era desigur construit în marginea șanțului de apărare încât valul propriu zis era numai în partea despre sud unde stăteau soldații care se apărau după zid.

⁵ P. Polonic, *Valurile romane din Dobrogea*, mss. la Biblioteca Academiei Române, Caetul No. 1, ff. 27 - 45.

Profilul lui a fost: șanțurile de apărare și adăpostire de 10 m late și 3 m adânci; valul 10 m lat și 3 m înalt cu zidul înaintea sa de 2.20 m gros și 480 m înalt adică 3 m înălțimea valului + 1.80 m înălțimea soldatului ear din metru în metru erau pe zid creneluri de piatră de ½ m late și ½ m înalte.

În unele locuri am găsit lângă val cărămizi romane, precum am găsit pe drumul care duce de la Cernavoda la Cochirleni, din care se poate deduce că pe lângă val au fost și adăposturi acoperite cu cărămizi. Pietrile întrebuințate în val sunt bine cioplite ele sunt luate din carierele ce se găsesc în malurile văii Carasu, dar printre pietre sau găsit mai ales în apropierea orașelor antice și pietre mai vechi unele cu ornamente altele cu inscripții - așa la Hasangea sau găsit o piatră cu vreo câte va litere care probabil provin de la frontispiciu unui templu antic - în unele locuri mai ales lângă Constanța să găsesc în val și pietre de marmură; - încât cred că valul de peatră este construit după o năvălire mare a barbarilor care au distrus toate orașele din apropierea Valului.

Valul de peatră începe la Dunăre la 3 ½ k, spre sud de Cernavoda, trece peste un colț de deal și se scoboară spre Valea Carasu unde ținându-se tot pe malul stâng al văii duce (?) spre nord până la Constanța unde se termină pe malul mării la 1 km spre sud de oraș. Poziția lui și linia lui este foarte bine aleasă - inginerul roman iese foarte bine din încurcăturile de dealuri de lângă Cernavoda câștigând de o dată mulți kilometri de front și avantajul unei linii mai scurte de apărare alegând valea de la Hinogi și șeaua de deal despre răsărit de ea pentru construcția valului. Valul predominează tot drumul înaintea sa până la Alacap având și pentru apărare și bălțile dinaintea sa. De aci înainte este așezat pe malul sudic a văii și aci se vede că având teren cam dezavantajos înaintea sa valul a fost mult mai tare construit și totuși este așa de bine așezat încât domină cu ochi mult teren înaintea sa. Aci vine întrebarea de ce nu a fost construit tot pe malul văii la sud de Murfatlar și Omurcea, aceasta ar fi fost o greșală mare tactică, căci ar fi oferit inamicului un mare unghi întărit și favorabil pentru un atac, deci și aci a făcut inginerul tot posibilul alegând linia cea mai scurtă și mai favorabilă pentru apărare. De aci înainte se sue ear pe coastele dealurilor care domină terenul spre nord și îl duce apoi aproape în linie dreaptă până la mare. Cel mai nefavorabil punct în ultimul său curs este în dosul satului Hasangea dar ce vedem aci ne surprinde un lagăr lângă val atât de colosal având latura de lângă val de 500 m dar mai mult găsim aci la 1 km. în dosul valului un lagăr și mai uriaș al cărei întindere de abea neam putut închipui că ar fi al unui castru. Deci și aci vedem că dacă inginerul nu și a putut găsi terenul, apoi au căutat să se fortifice bine spre a putea rezista. Terenul de la Dunăre și până la Alacap era din cauza bălților înantate ușor de apărare, de

aci însă până la Constanța mai greu, de aceia găsim în această parte în mijlocul ei un lagăr mai mare și unul în dosul lui un altul și mai mare de rezervă. Castrele sunt tot deauna așa așezate ca să apere punctele cele mai slabe în teren le vedem la gura văilor secundare care se revarsă spre valea Carasu pazind intrarea în ele. Forma castrului de pe lângă val este totdeauna pătrată cu excepția unuia al castrului No. IX care are forma triunghiulară acomodându-se aci terenului cari nu permitea altă formă. Cetățile sunt legate cu zidul valului de piatră - mărimea lor diferă mult cred că după importanța și scopul ce aveau de săvârșit.

Valul de peatră

El începe la 3 ¼ km. la sud de Cernavodă unde la gura unei văi mici care se revarsă în dreptul insulei Hinog în Dunăre, se găsesc ruinele orașului antic Axiopolis. Acest oraș este înconjurat cu ziduri puternice - sus pe deal este cetatea veche ear la nord colțul de deal până jos este și el fortificat prin trun zid puternic - și la sud de cetatea de sus găsim un alt adaus de cetate care este dintro epocă mai târzie. Din colțul de sud est al acestui adaos de cetate începe întrerupt fiind prin două văi adânci Valul de peatră. În anii 1899-1900 am făcut sepeturi în această cetate și i`am deslușit toată forma ei dar nu am găsit nici o piatră cu inscripție care niar indica numele acestui oraș. Latura de nord o cetate veche măsura 50 m. și la mijloc se găsește poarta cetăței. Latura de vest și est au o lungime de 490 m. ear latura de sud 80 m.

După cum am spus Valul de peatră începe în partea de sud al cetăței noi însă este greu de constatat fiind prin două văi adânci rupt de ape. După 100 m. îl găsim pe coasta dealului cu profil frumos valul are o înălțime de peste 2 m. ear șanțul la nord de 20 m. larg și de 2 m. adânc dă un aspect impozant. Șantul din partea de sud se recunoaște foarte puțin din cauză că sa împlut prin scurgeri de apă. Valul este așezat pe coasta dealului. Valul merge în continuare cam pe acelaș nivel pe coasta dealului Cernavodei până la drumul cel dintâi între Cernavodă și Cochirleni. Aci în dosul valului tocmai pe vârful dealului Cernavoda găsim 5 movili la un loc - aceste movili numite de ciobani „movilele curvelor” și a „stafiilor”. Ei povestesc că în nopți întunecate se vede cum niște fantome albe joacă în jurul movilelor. Cred că pe aceste movili a fost o importantă stațiune de signallizare a Romanilor, căci de pe movila cea Mare ai o perspectivă până la orizont în toate părțile. Când te uiți spre răsărit vezi niște dealuri împrăstiate fără pomi și verdeată, numai când și când întrerupte prin culori negre a niște arături întinse, cu totul alta este panorama ce se desface spre apus. Dunărea îți clipește de sub malurile abrupte și cum serpuiește dincolo de podul măreț „Carol I” spre nord prin niște lunci verzi ca o bandă lungă de argint până să

pierde la orizont ear dincolo de ea balta Dunărei verde și acoperită cu sălcii singurate, bălți și păduri ear la orizont podul de la Fetești, malul Borcei, apoi perzînduse în colorit cenușii în câmpia Bărăganului.

De la drumul Cochirleni - Cernavoda valul începe a se sui încet spre șeaua de deal ajunși aci el este tăiat prin șoseaua care trece de la Cernavoda spre sudul Dobrogei. Aci se văd pietrele din zidul valului. O priveliște nouă ni se deschide de o dată vedem spre răsărit valea largă Carasu și Drumul de fier șerpuind prin ea ear dincolo de vale un teren ridicat dealuros care se pierde undulat la orizont.

De aci valul se scoboară drept spre valea Carasu mergem pe dânsul la vale, șanțurile lui sunt șterse în unele locuri fiind spălate de apă, dar ridicătura valului se vede în tot locul. Ajungând pe malul abrupt al văei Carasu valul este întrerupt prin o rîpă pe o distanță de 50 m. De aci merge la mal la 30-50 m. deasupra nivelului vaei ținînduse tot paralel cu malul abrupt al văei. La 1 km. mai spre nord est întrerupt fiind de 2 ori prin niște rîpi dăm de un castru de pămînt notat în hartă cu No. 2. Acest castru așezat înaintea valului de peatră cred că nu stă în nici o legătură cu valul de peatră; el trebuie să fie rămășița unei fortificațiuni anterioare valului sau un castru de avanposturi a valului celui mare de pămînt. Un astfel de castru izolat pe malul văei Casaru îl regăsim mai la răsărit No. 5, cari poate aparține tot Valului celui mare de pămînt sau făcut înaintea construcției valurilor servinduse de malul abrupt al văei și bălților înaintea sa ca de o întăritură naturală. Acest castru are o lungime de 150 m. și o lățime de 90-100 m. latura de nord a lui fiind ruptă de apă. Valul are o înălțime de 1,50 m. ear șantul înaintea sa de 10 m. lat și 1-2 m. adânc.

După ½ km. dăm de castrul de peatră No. III numit „Tabia amre” el este așezat între două râpe, latura lui de sud are o lungime 190 m. și are aci două șanțuri de apărare, părțile laterale au o lungime de 150* latura despre nord este ruptă de apă. În interiorul castrului se văd prin arături urme de ziduri, ear la mijloc pe o ridicătură se văd ruinele unei clădiri poate că sunt urmele praetoriului. Zidurile înconjurătoare se cunosc foarte bine în trun loc am măsurat grosimea zidului care este de 2,20 m. Sub mal este târla Dlui Greceanu din Cernavoda. De la acest castru ne suim cu valul pe un deal mai mare, în malul văei sunt cariere de peatră și se scoboară apoi încet spre gura unei văi adânci numită „Gura Ghermelei”. În mijlocul gurei vedem o ridicătură ca o movilă și suindune pe dânsa vedem că este un val care se coboară drept de la apus spre noi acesta este Valul cel mare de pămînt care începe la nord de Cochirleni și se sfârșește aci. Nu găsim altă continuare a lui decât aproape de Medgidia la locul numit „La Pietre”. Un drum merge în partea de sud pe lângă acest val la Cochirleni, plecând pe el cu trăsura îl

putem ușor vizita până la Dunăre. Pe colțul de deal la răsărit de gura Ghermului găsim un castru mic de peatră No. IV. El are forma pătrată latura de sud este de 189* are șanțuri duble; părțile laterale au o lungime de câte 155* ear latura despre valea Carasu este ruptă de apă. Grosimea zidului înconjurător se vede bine în partea de apus și măsoară 2 m. În interiorul castrului se văd urme de construcții în mijlocul lui o movilă de dărămături probabil praetoriul. În mijlocul laturei de sud se cunoaște bine locul unde au fost porțile cetății și că a avut drumuri în ambele părți. Acest castru apără intrarea în gura Ghermelei. La colțurile nordice a castrului se cunoaște bine legătura lui cu valul de peatră. De aci înainte spre răsărit valul este întrerupt prin o vâlcea pe o distanță de 300*. Pe coasta răsăriteană al acestei văi se văd niște găuri și săpături care după cum spun locuitorii sunt ruinele unui sat cerchez. La 300 m. de aci dăm earăși de val și ajungând sus pe deal găsim Castrul No. VI - latura lui pe val arată o lungime de 370*, laturile au o lungime de câte 250*, ear latura lui de sud are numai o lungime de 150* ear colțurile de sud est și sud vest sunt rotunjite acomodându-se formei naturale a terenului; el este cu șanțuri duble întărit. Forma li îi este indicată prin teren căci făcând drept pătrat iar fi spânzurat colțurile din dărăt la vale și ar fi arătat ianmicului interiorul cetății.

Drept înaintea acestui castru numai la câți va metri departe de valul de peatră găsim castrul de pământ No. V; el are forma pătrată, latura lui de sud are o lungime de 175* părțile laterale 150* ear partea de nord este ruptă de apă, este întărit cu valuri și șanțuri duble. Aceste două lagăre nu stau în nici o relație unul cu altul, cred că după cum am mai spus el aparține unui alt sistem de fortificație anterior sau posterior valului de peatră.

După un kilometru de aci valul se scoboară la vale cotește apoi spre nord suinduse pe un deal înalt unde trece prin cu castru pătrat care este Lagărul No. VII. Cred că acest lagăr nu stă în legătură cu valul de peatră ci este din alt sistem de fortificație și că a fost întâlnit în drum la construcția valului și tăiat în două. Partea despre nord de val al acestui castru măsura - latura de nord 289* latura de est 235*, cea de vest 364*; partea depre sud al lagărului măsura latura de sud 289* latura de est 135* cea de vest 267*. Acest lagăr a fost întărit cu zid - am măsurat chiar în trun loc grosimea zidului care este de 250 m.

Când mergi cu drumul de fer spre Constanța îl vezi în dreptul satului Azazia la sud pe deal ca o stâncă pătrată tăiată prin un șanț care se desenează foarte bine în desen. De la acest castru valul se scoboară repede pe coastă la vale până ce ajunge la gura vaei Ghiaur Amzelih. Aci este de observat că valul își pierde totdeauna din grosime la scoborâre sau suie de pe dealuri din cauza scurgerei apelor. Spre orientare indicăm că în valea

aceasta sa așezat un locuitor Nicu Popă cu turmele lui numeroase de vite unde șia construit case și grajdurile lui din pietrele scoase din val. De aci valul se urca pe dealul Cara Durac Bair. Aci sus pe deal are un profil foarte frumos am constatat și în două locuri grosimea zidului valului care este de 2,20 m. tot aci am găsit o piatră cioplită care seamănă să fie de la crenelul zidului valului. Aci mai găsim la 6 m. spre sud de val adică în dosul valului două movili, una săpată în care se găsesc urmele unui zid și cărămizi romane cred că aci au fost construite pe ele turnuri de pază. Aci pe 1 km. valul de peatră este foarte bine conservat. Pietrele nu sunt scoase din val, dar totuși partea superioară a zidului este distrus, ear dărămăturile lui zac prin șanțurile lui - aci sar putea face o încercare de a reconstrui valul. Scoborându-se de aci încet spre vale găsim în mijlocul ei o mulțime de ruine ajungem la Castrul No. VIII numită de turci „Acsandemir Sabiașa” adică „Tabăra de fer”. El este așezat o mulțime de 10 m. deasupra văei Carasu, având în partea de apus o râpă adâncă ear spre răsărit terenul se lasă în cet într-o vale lată. În locul acesta se îngustează Valea Carasu și este o trecătoare naturală peste vale și cred că și aceasta a fost cauza de să radicat aci o cetate mare dublu întărită ear în jurul ei găsim ruinele unui oraș antic. Cetatea are formă pătrată, latura de sud este întărită cu ziduri duble iar în partea despre răsărit este întărită cu valuri - latura de apus fiind pe marginea unei râpe adânci rezimată, nu a avut nevoie de mai mult decât de un zid. Latura de nord este distrusă, dar în colțuri se cunoaște încă bine legătura ei cu valul de peatră. În interiorul cetății se cunoaște bine strada principală și o stradă laterală, așa și o mulțime de ruine de case, movile de dărămături care au până la 3 m. înălțime și care ne indică clădirile principale a cetății. La porțile cetății se cunosc bine dărămăturile unde au fost turnurile în partea de sud găsim trei porți prin care duc drumuri spre sud care se configurează încă bine în teren, având pe lângă ele temelii de case; astfel de ziduri sunt împrăștiate în toate porțile din jurul castrului.

Deci se poate spune cu siguranță că în jurul acestui castru a fost un oraș mare antic. Din cauza dărămăturilor locul acesta neputând fi arat stă numai ca fânețe ce este bine căci se păstrează bine ruinele orașului. După Herodes au fost în interiorul Dobrogei orașele antice Tropoios care sa constatat a fost la Adam-Klissi și Zeldepa care cred că a fost aci.”⁶

Pamfil Polonic nu a fost ocupat, în peregrinările sale dobrogene, doar de valurile romane. „Cele dantăi relațiuni despre podul dela Calechioi le aflăm în descrierile și hărțile militare ale Dunării făcute de ofierii Austriaci. Astfel atunci când s'a făcut cea dantăi explorațiune științifică pe

⁶ P. Polonic, *Valurile romane din Dobrogea*, mss. la Biblioteca Academiei Române, Caetul No. 2 A, ff. 45 - 61.

Dunăre, în a doua jumătate a Secolului al 18lea, ofițerul Austriac care a trecut pe lângă ruinele acestui pod le-a notat că sunt stânci « und man aus dem Strohm hin und wieder vovodgwnde Klippen siehet » (Raport din 1873, publicat de Dl. N. Docan în Analele Academiei Române S II vol. XXXVI Mem. Secț. Ist. p. 672).

Cu numele de „podu de piatră” monumentul ese la iveală din întunecimea vremurilor abea după pacea dela Adrianopol (1828), când se fixează pichetele de paza Dunărei din Țara Românească. Atunci se dă numirea acestui pichet depe malul stâng după numele ruinelor podului.”⁷

Informații interesante sunt relevante de Pamfil Polonic referitor la „relațiuni și cercetări moderne” privind „podul principal dintre Calechioi și Burdușani”

„Iată acum relațiunea unui martor ocular care a văzut ruinele cetății de lângă pod și a strâns monede bătute de Împăratul Traian :
Declarație,

Subsemnatul Nicolae I. Circă din Satul Lăteni pendinte de Comuna Făcăeni din Jud. Ialomița, declar pe a mea conștiință cum că în anul 1897 am fost cu rămătorii la pășune în Dobrogea la locul numit Kala - Kioi care este peste Dunăre la răsărit de satul Lăteni; Acolo am găsit mai multe bucăți monede de aramă aproape toate cu capul împăratului Traian, era și scris Traian și alte semne. Am văzut locul unde se spune că a fost cetatea, două odăi; am intrat înăuntru, era foarte bine lucrate din bucăți potrivite de piatră și mai eră numai cu doi metri înălțimea până la suprafața pământului și lărgimea ca trei metri una, și alta ca doi metri, avea depărtarea de Dunăre ca 350 până la 400 metri pe deal. Nu era la Kala - Kioi nici o casă, nici măcar vre-un bordei, loc liber, iară astă-zi este Satul Kala - Kioi ocupat de Veterani.

(ss) Nicolae I. Circa, 20 Martie 1916

Mai reproducem următoarea relațiune culeasă de Învățătorul din Boășgic (Constanța): „Tudor Ciocea locuitor din această Comună, în îndeletnicirea lui de pescar, a avut ocazia să cunoască acest pod îndeaproape. Iată ce spune acest locuitor: « Mai la vale de barieră se află podul de piatră. Malul unde e legat podul nu e pietros. Între mal și un mic ostrov în întindere de 1/3 - 1/2 h. Ar fi format numai din piatră pe o întindere de 50 - 60 m. se află ca o punte de piatră, pe cari când e secetă și apa scade se poate trece chiar și cu piciorul. Totuși nu se cunoaște dacă această punte de piatră o fi zidită. Chiar eu l'am trecut pe acest grind de piatră. Fiind bun înnotător, am cercetat să văd cât e de adâncă apa lângă acest grind de piatră,

⁷ P. Polonic, *Despre valurile, drumurile și cetățile din țările locuite de români. Motto: Valea Împăratului*, mss. la Biblioteca Academiei Române, Manuscrisul 1, f. 47.

dar nu am putut să-i dau de fund. Totuși cred că are 4 - 6 m. adâncime. Ce o fi cu această punte de piatră nu știu. » Ce spune un bătrân Ioan Grecu, tot din această Comună: «Am stat la Carieră având cantină. S'au găsit multe lucruri din piatră cu desenhuri pe ele, precum și niște butoaie de pământ cu cercuri de lemn. Tocilescu a venit și a stat chiar la mine și acolo la Carieră și aici în sat acasă. Mi-a arătat și mie o mulțime de pietre și dela carieră și dela săpăturile dela Pantelimon. Despre podul de piatră dela Calachioi însă nu mi-a spus nimic. Acolo unde este acum ostrovul pietros, am auzit și eu că a fost picior de pod, însă acest picior a fost lângă mal. Puntea de piatră nu a fost făcută în apă ci în pământ dar cu timpul malul s'a mâncat și apa și-a făcut loc, rămânând piciorul ca un ostrov. Puntea cea de piatră nu știu dacă o fi zidită sau o fi numai bolovani îngrămădiți.» (ss.) I. Anghel.»⁸

„Dl. Căpitan Ioan Măngiurea, Comandantul remorcherului „Dragoș” al N.F.R. care se află de 40 ani în serviciu ca pilot și Căpitan de vapor pe Dunăre, ne-a comunicat o pretinsă observațiune, și anume că mai de mult, pescarii români din Topal, din vecinătatea podului de piatră veneau acolo și scormoneau printre pietre, cari erau lespezi, ca să scoată plumbul dintre ele pentru uneltele lor de vânat pește. Deci, ca amănunt tehnic, avem dovada că picioarele podului dela Capidava au fost construite din lespezi de piatră prinse cu plumbul turnat între ele. Deci după știrile păstrate de Dion Cassius și Theofil și după mărturia Dlui Căpitan Măngiurea, podul lui Traian a fost construit din lespezi lucrate pe mal transportate dela mal la locul fie-cărui picior și scufundate acolo cu acel fel de cutie ΚΤΩΤΙΟΝ despre care vorbește Theofil citat de Tzetzes și apoi prinse cu plumb.

B. Podurile Secundare

În strânsă legătură de comunicație prin șosele cari porneau dela podul principal de peste Dunăre, stăteau podurile secundare de peste brațele acestui fluviu, a căror existență se atestă atât pe Columna lui Traian, cât și prin urmele lor de astăzi. Astfel pe Columna lui Traian în afară de podul principal, a cărui fotografie am anexat mai sus, se vede un pod de lemn, a cărui fotografie o anexăm aci, socotind că acesta este podul secundar, ale cărui urme se păstrează în brațul dintre Dunăre și Borcea, numit Raul în dreptul Comunei Șocariciu (Ialomița) unde am descoperit chiar rămășițe din piloți de stejar înegrit și aproape împietrit ca abanosul.

Tot pe acest braț se semnalează urmele unui pod de piatră, după cum se vede din următoarea relațiune din 24 Noemvrie 1873, dată de Învățătorul Petre Teodorescu din Comuna Șocariciu, Județul Ialomița, ca răspuns la chestionarul arheologic al lui Odobescu: «Între Borcea și Danubiu, spre sud,

⁸ *Ibidem*, ff. 50 - 51.

spre Turcia (Dobrogea sub Turci) se află un râu, în care, după retragerea apei se vede urmele unui pod a cărei construcțiune este de piatră cioplită, având forma pătrată.»

Apoi adăoge: «Care se zice că acest pod servea Tătarilor trecerea peste frontieră la un sat turcesc anume Holtina și Răsăvala» (Bibl. Acad. Rom. Mss. 227 f. 255) ”⁹

La sfatul lui Vasile Pârvan, Pamfil Polonic a prezentat Academiei Române manuscrisul său intitulat „Despre valurile (Troiane), drumurile și cetățile romane din toate Țările locuite de Români” (mss., 92 pp), iar pentru această lucrare forul academic i-a acordat premiul Vasile Adamachi în anul 1917. Întreaga activitate științifică a lui P. Polonic concretizată în texte, însemnări, planuri etc. cuprinde un număr de 1587 de file din care 1334 de file text, 27 hărți și 226 planuri, desene pe care le-a predat Bibliotecii Academiei Române.¹⁰

Majoritatea însemnărilor lui Pamfil Polonic, în ciuda faptului că au constituit un real ajutor pentru cercetători, nu au văzut lumina tiparului nici până în ziua de azi.

PAMFIL POLONIC AND HISTORICAL MONUMENTS IN DOBROGEA

-abstract -

Key Words: Polonic, historical monuments, Dobrogea, stone wave, bridges.

Pamfil I. Polonic was a topographer engineer, draughtsman, Head of works on archaeological site, amateur cartographer and close collaborator of Grigore G. Tocilescu. In a short period of time, barely exceeding a decade, Pamfil Polonic managed to carry out an impressive number of excavations carried out according to the methods of the time, in resorts with a sometimes difficult and complex stratigraphy and to carry out periegetic research totaling hundreds of kilometers regarding Roman roads, waves, etc. Pamfil Polonic's notes about the archaeological heritage of Dobrogea are extensive, and his entire scientific activity materialized in a number of 1587 pages. Unfortunately, most of Pamfil Polonic's notes, despite being a real help for researchers, have not seen the light of print to this day.

⁹ *Ibidem*, ff. 53 - 54.

¹⁰ Costin Croitoru, *Pamfil Polonic și cercetarea „troaiinelor” din sudul Moldovei*, în „Danubius”, XXV, Galați, 2007, pp. 84 - 85.

BIBLIOGRAFIE

Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, Arhiva Grigore G. Tocilescu.

CROITORU, Costin, *Pamfil Polonic și cercetarea „troainelor” din sudul Moldovei*, în „Danubius”, XXV, Galați, 2007.

Enciclopedia istoriografiei românești, coordonator științific: Prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu membru corespondent al Academiei R.S. România, autori: Adolf Armbruster, Dan Berindei, Nicolae Bocșan, Ioan Chiper, Eugen Comșa, Florin Constantiniu, Vasile Curticăpeanu, Ludovic Demény, Nicolae Edroiu, Titu Georgescu, Dmaschin Mioc, Georgeta Penelea, Constantin Preda, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Pompiliu Teodor, Traian Udrea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

Manuscrisele Pamfil Polonic (cimec.ro)